

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43
Nisan 2016 April 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İŞTİKÂK SANATINA DEYİŞBİLİMSEL BAKIŞ: BÂKÎ'NİN GAZELLERİ ÖRNEKLEMİNDE A STYLISTIC ANALYSIS OF İSTIKAK ART: WITH IN THE FRAME OF BAKI'S GHAZALS

Volkan ALDIRMAZ*

Öz

Edebiyatımızda klasik dönem olarak adlandırılan dönem, sözün ve anlamın etkisini arttırmak için başvurulan en çok edebî sanatın kullanıldığı evredir. Klasik Türk Edebiyatında, -gerçekten de her anlamda- sözün güzellik kazanması için birçok yol aranmış ve bu arayışlar sonucunda çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Günümüzde çeşitli dilbilim ya da deyişbilim araştırmacıları, Divan Şiirindeki bu söyleyiş incelikleri üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Bu araştırmacılar, Klasik Edebiyattaki edebî sanatlar ile deyişbilimsel terimleri karşılaştırmaktadırlar. Biz de bu çalışmada, klasik edebî sanatlardan istikâk söz sanatının, deyişbilimsel karşılığını bulmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, İstikâk, Deyişbilim, Kökteş Yineleme.

Abstract

The period named as the classical period in Turkish literature is the time at which literary arts are commonly used in order to enhance the impact and meaning of the word. In Turkish literature, all the sense-indeed, researchers looked for many ways, and as a result of these efforts they developed variety techniques to make words more effective and pleasing to the ear. At the present time, different linguists or stylists make studies about these tactfully created expressions. These researchers compare literary arts in classical period with stylistic terms. In this study, we will try to find out stylistic equivalence of istikak literary arts which is an art of classical period.

Keywords: Classical Turkish Literature, Istikak, Stylistics, Polyptoton.

1. Giriş

Her yazar ya da şair söylediği veya yazdığı ifadelerin daha etkili ve iz bırakıcı olmasını ister. Toplumların oluştuğu, çeşitli kayıtların tutulduğu tarihten beri de bu durum böyledir. Yaşadığı zaman diliminde toplumlarda iz bırakabilmiş kişiler, bıraktığı kalıcı etkiler nispetinde bugün bilinebilmektedirler. Bir nevi ölümsüzlüğe ulaşabilmenin de bir yoludur, kalıcı eser bırakmak ya da akıllardan silinmeyecek kadar etkili söz söylemek. Bu durum ayrıca her yazar ya da şair için onun diğerlerinden ayırt ediciliğini göstermesi açısından da önemlidir. Şair Bâkî'nin de dediği gibi;

“Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sedâ imiş”

her şairin isteği, bu kubbede yani bu dünyada hoş bir seda bırakmak imiş.

Aslında bu durum sadece yazar ya da şairler için geçerli değildir. İçinde yaşadığı toplumu etkilemek, toplumu veya toplumları yönlendirmek ya da bulunduğu zamanın dikkatini çekmek isteyen her insan, etki yaratacak/bırakacak söz söylemek zorundadır. Bugüne kadar milyarlarca insan var olmasına rağmen bu etkiyi oluşturmayı başarabilenlerin sayısı, toplam insan sayısına oranla çok azdır. Bu istatistik de bize etkili ve kalıcı söz söyleyebilmenin zorluğunu göstermektedir.

İnsanoğlu zamanla her şeyde olduğu gibi ifade de kalıcı olmanın yollarını araştırmış ve her dönemde de kendince çeşitli kurallar geliştirmiştir. Edebiyatımızda da klasik dönem olarak adlandırılan dönem, belki de sözün ve anlamın etkisini arttırmak için başvurulan en çok edebî sanatın kullanıldığı evredir. Klasik Türk Edebiyatında, gerçekten de her anlamda, sözün güzellik kazanması için birçok yol aranmış ve bu arayışlar sonucunda çeşitli teknikler geliştirilmiştir.

Bugün “edebî sanatlar” ya da “söz sanatları” olarak ele alınan Divan Şiiri içerisindeki söylemi etkili kılmak için kullanılan tekniklerin, Divan Şiirine adeta bir büyü kattığı söylenmektedir. Divan Şiirini gerçekten anlamak, tam olarak kavrayabilmek için de bu büyüü yani edebî sanatları çok iyi bilmek gerekmektedir.

Günümüzde çeşitli dilbilim ya da deyişbilim araştırmacıları, Divan Şiirindeki bu söyleyiş incelikleri üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Bunun yanında Klasik Şiir araştırmacıları da deyişbilim ya da dilbilim hakkında çeşitli yayınlar hazırlamaktadırlar. Bu araştırmacılarından bazıları, Klasik Edebiyattaki edebî sanatlar ile sözbilimsel/deyişbilimsel terimleri karşılaştırmaktadırlar. Biz de bu çalışmada, klasik edebî sanatlardan istikâk söz sanatının, deyişbilimsel karşılığını bulmaya çalışacağız.

* Arş.Gör., Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, valdirmaz@kho.edu.tr.

2. Klasik Söz Sanatlarından “İştikâk” ve Deyişbilimsel Karşılığı

İlk olarak, sözlükte kelime anlamı “bir kökten gelen kelimelerin birbiriyle olan ilgileri, kökbilgisi, türetme” (Devellioğlu, 2003) şeklinde açıklanan iştikâkın Divan Şiirinde ne anlama geldiğine kısaca bir değinelim.

“Bir kök ile o kökten türeyen veya aslî anlamları aynı köke bağlı bulunan yahut harflere ait şekil benzerliğinden dolayı aynı kökten türemiş gibi görünen sözlerin bir ifadede toplanmasından doğan sanatın adıdır.” (Aksoyak ve Macit, 2012: 298).

“Aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanmaktır.” (Dilçin, 2009: 483).

“Aralarında mana ve terkip itibariyle fark olmak kaydıyla bir kökten başka bir kelimenin, kelimelerin türetilmesidir. Bu tür kelimelere de müştak kelimeler denilmektedir. İşte bir nazım veya nesir parçasında ifadeye süs vermek maksadıyla müştak kelimelerin bir araya toplanmasından doğan sanata iştikâk denir.” (Külekçi, 1999: 213).

“Bir kök ile o kökten türemiş bir veya daha fazla kelimenin aynı ibarede bulunmasıdır.” (Saraç, 2006: 254).

“Aynı kökten türeyen kelimeleri aynı metin içinde kullanmak” (Tökel, 2010: 281).

Kısacası; düzyazı ya da şiirde aynı kökten türemiş kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşan sanata, iştikâk denilmektedir.

Haşr ide mi bir yirde senüñle beni devrân
Hasret kala mı yogsa dem-i **maşşere** cânâ (1/3)¹

Derünuñ pür-**ma’ârif** hem-nişinüñ merd-i **ârif** kıl
Açılma ey yüzi gül şahs-ı nâ-dâna kitâbâsâ (2/3)

Kemend-i zülfî ey Bâkî saña çok bend **geçmişdür**
Velî sen gamze-i hûn-rîzi cevrin gör **geçenden geç** (30/5)

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, aynı kökten türemediği halde aynı harflerden oluşan kelimelerin de var olmasıdır. Bu duruma, yani aynı kökten gelmediği halde aynı yazılan kelimelerin bir arada kullanıldığı hallere, Divan Şiirinde, iştikâk sanatına benzeyen manasında “şibh-i iştikâk” (Saraç, 2006: 254, Dilçin, 2009: 483, Aksoyak ve Macit, 2012: 299, Külekçi 1999: 214) denilmiştir. Bu husus iştikâk sanatı için dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrımdır.

Hasûduñ **dürd-i derdin** çekme ey Bâkî bu bezm içre
Nedimüñ yâr-ı hoş-meşreb gerek câm-ı şarâbâsâ (2/8)

Elemin **Kaysa kıyâs** itme dil-i mahzûnun
Aklı yog idi ne derdi var idi Mecnûnun (275/1)

Gül gülse dâ’im aglasa bülbül ‘aceb degül
Zirâ kimine agla dimişler kimine **gül** (304/1)

Örnek beyitlerde koyu yazılan kelimelerde görüldüğü gibi, dürd (درد: tortu) ile derd (درد: keder, gam, sıkıntı); Kays (كيس: Mecnûn'un adı) ile kıyâs (قياس: karşılaştırma), gül (گل: Farsça çiçek adı) ile gül (گل: Türkçe gül- fiili) kelimeleri yazılışları aynı olmasına rağmen, aynı kökten türeyen kelimeler olmadıkları için bu beyitlerde iştikâk sanatı değil, şibh-i iştikâk vardır diyebiliriz. Her aynı harflerden oluşan kelimenin iştikâk sanatının varlığına neden olmayacağını vurguladıktan sonra, şibh-i iştikâk bu çalışmanın bir konusu olmadığı için onunla ilgili söyleyeceklerimizi burada bitiriyoruz.

İştikâk, belagat kitaplarının “söz ile ilgili sanatlar” bölümünde yer almaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi iştikâk sanatının beyitlerde varlığına neden olan kelimeler, farklı formlarda/çekimlerde tekrar edilmişlerdir. Dolayısıyla iştikâk sanatı, aynı zamanda bir deyişbilimsel yinelemedir.

Özünlülük, iştikâk sanatının karşılığı olabilecek kavramı, “aynı kökten türemiş bulunan sözcükleri yinelemek” şeklinde tanımlanmış ve “Çok Ekli Yineleme (Polypoton)” olarak isimlendirmiştir (2001: 121). Bu kavram tanım olarak iştikâk sanatını karşılarsa da isimlendirme, yani “çok ekli yineleme” kavramı, tam olarak iştikâk sanatı yerine kullanılabilecek bir terim değildir. Aslında bu terimin sondan eklemeli bir dil olan Türkçe için kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Yâr ışiginde **dinildi** ‘âşık-ı şeydâ baña
Hak **dimişler** tenzîlü’l-esmâ’ü min savbî’s-semâ (3/1)

¹ Bâkî Divanı’ndaki gazel ve beyit sıra numarasını ifade eder.

Tugrası berâtuñ yazılır ekseri altun
Rûyuñda kaşuñ zerd **olur** ise n'ola şâhâ

(5/3)

Görmez misâl-i kâmetüni çeşm-i râst-bin

Ahvel baka meger ki **görenler** nazîr aña

(7/4)

Örneklerde de görüldüğü gibi, Türkçe açısından iştikâk sanatının yerine “çok ekli yineleme”nin kullanılması bir problem oluşturmaz. Ancak, Arapça ve Farsça gibi çekimli dillerde, “çok ekli yineleme” terimini kullanmak doğru olmayacaktır.

Özünü'nün “Çok Ekli Yineleme” şeklinde Türkçeye çevirdiği “Polyptoton” teriminin Klâsik Türk Şiirinde iştikâk sanatına denk geldiğini söyleyen Sönmez, bu terimi şöyle açıklamaktadır;

“Polyptoton: Grekçe 'poly-many-çok', 'ptotos-falling-düşmek' ya da 'ptotis-gramatikal çekim-grammatical case' - paragmenon, trductio-nakil etme, metonymy - adminatio the tranlacer-many inflections-birçok çekim. Bir sözcüğü değişik şekillerde tekrar etme. Belli bir sözcüğün aynı kökten gelenini, çok yakının kullanarak tekrar etme. Bizdeki iştikâk terimine karşılık gelir.” (Sönmez, 2008: 209).

Bu açıklamadan hareketle, iştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığı olarak “çok ekli yineleme” yerine “çok çekimli yineleme” ifadesini kullanmak daha mı doğru olur? Aynı dil ailesinden gelen Avrupa dilleri ya da Arapça, Farsça için “çok çekimli yineleme” veya “farklı çekimli yineleme” terimlerini kullanmak doğru olabilir. Fakat bu terim sonradan eklemeli Türkçe gibi diller için doğru olmayacaktır. Bütün dilleri kapsayacak, bütün diller için kullanılmasında bir sorun teşkil etmeyecek bir terim kullanmak daha doğru olacaktır.

Bir klasik şiir araştırmacısı olan Menderes Çoşkun, Divan Şiirinde yer alan edebî sanatların deyişbilimsel karşılıklarını vermeye çalıştığı “Sözün Büyüsü” adlı eserinde, iştikâk söz sanatının deyişbilimsel karşılığını “kökteşlik” olarak vermiş ve açıklamasını da şu şekilde yapmıştır:

“Aynı kökten türetilmiş kelimelerin (yani müştakların) bir ifade içinde kullanılmasına iştikâk (kökteşlik) denir. Yani 'ilim-'âlim-ma'lûm veya 'irfân-'ârif-ma'rifet gibi aynı kökten türetilmiş kelimeler bir mısra veya cümlede kullanılırsa iştikâk sanatı ortaya çıkar.” (Çoşkun, 2012: 247).

İştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığı olarak batı retorüğünde “polyptoton” terimi kullanılmıştır. Bu terim, anlamsal olarak bizdeki iştikâk sanatına denk gelmektedir. Bunda bir problem olmamasına rağmen, bu terimin Türkçe çevirisini, “çok ekli yineleme” ya da “çok çekimli yineleme”yi iştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığı olarak kullanmak problemlidir. Bu terimler yerine Çoşkun'un dile getirdiği “kökteşlik” kavramını kullanmak daha kapsayıcı olacaktır. Ancak bu sefer de “kökteşlik” kavramında, deyişbilimsel yineleme açısından eksiklik hissedilmektedir.

İştikâk sanatının “aynı kökten türeyen kelimeler” kısmını “kökteşlik” kavramı karşılmasına rağmen “müştakların bir arada kullanılmasını” yani tekrarı ifade edici bir eksiklik göze çarpmaktadır. “Çok ekli yineleme” ya da “çok çekimli yineleme” kavramları da bütün diller için kapsayıcı olmadığından bu kavramların iştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığı olarak kullanılması tam olarak doğru olmayacaktır.

İştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığı olarak kullanabileceğimiz terimin hem aynı kökten gelmeyi hem de tekrarı ifade etmesi gerek ki tam olarak iştikâk sanatının karşılığı olabilsin. Araştırmacılar tarafından kullanılan çeşitli terimlerin, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bu ihtiyacı karşılamadıkları görülmektedir. İşte bu durumdan dolayı biz de bu ihtiyacı karşılamak için yeni bir terim önermeyi uygun bulduk. Diğer terimler (kökteşlik ve çok ekli yineleme)'den hareketle önerdiğimiz terim, “kökteş yineleme”dir. Bu yeni terim, aynı kökten türemeyi ifade etmesinin yanında tekrar kullanımı da içinde barındırmaktadır. Son olarak diyebiliriz ki; "kökteş yineleme" terimi tam olarak iştikâk sanatının deyişbilimsel karşılığını ifade etmektedir.

Çalışmamızda buraya kadar öncelikle “iştikâk” kavramının deyişbilimsel karşılığını bulmaya çalıştık. Sonunda "kökteş yineleme" teriminin iştikâkın deyişbilimsel karşılığı olarak kullanılmasının daha doğru olacağını belirttik. Şimdi de çalışmamıza örneklem olarak seçtiğimiz Bâkî Divanı'nda yer alan 548 gazelden iştikâk ya da deyişbilimsel karşılığı olan kökteş yinelemeye örnek olabilecek beyitlere bakalım.

Bâkî Divanı'nın gazeliyat bölümünde yer alan gazeller, “Türkçe kelimeler arasında” ve “Türkçe olmayan kelimeler arasında” şeklinde gruplandırılarak “iştikâk/kökteş yineleme”ye örnek olabilecek beyitler seçilmiştir.

Türkçe Kelimeler Arasındaki Örnekler

Türkçe'nin yapısı gereği, Türkçe bir kelimenin köküne getirilen yapım veya çekim ekleriyle o kelimenin tekrar edilmesiyle oluşan iştikâk/kökteş yineleme örnekleri Bâkî'nin gazellerinde şu şekildedir;

Yâr işiginde **dinildi** 'âşık-ı şeydâ baña

Hak **dimişler** tenzîlü'l-esmâ'ü min savbî's-semâ

(3/1)

Tugrası berâtuñ yazılır ekseri altun Rüyuñda kaşuñ zerd olur ise n'ola şâhâ	(5/3)
Görmez misâl-i kâmetüñi çeşm-i râst-bîn Ahvel baka meger ki görenler nazîr aña	(7/4)
Cevr ü cefâña kâ'il olurdum velî şehâ Mahsûs olaydı ol da cihânda hemân bana	(10/1)
Gömgök itdi sille-i âhum sipihrüñ sûretin Gök yüzine bak inanmazsañ eger ey meh-likâ Gözüme 'âlem görinmez görmesem ruhsâruñu 'Ârızuñ mir'âtıdur Âyîne-i âlem-nümâ	(15/3) (15/4)
Olsa zülfi o gül-'izâra nikâb Olur âşüfte sünbül-i sır-âb	(19/1)
Olsa 'irfân ehline cânân olınca şöyle kim Zülf-i müşgîni şikeste 'ahd ü peymânı dürüst	(22/2)
Gubâr-ı hattuñ olmaz çünkü hayrân olmaga bâ'is Nedür la'l-i lebüñ çak böyle handân olmaga bâ'is	(27/1)
Olurken rûz u şeb hem-sâye ol ruhsâr-ı zîbâya Nedür zülf-i dil-âvizüñ perişân olmaga bâ'is	(27/3)
Yakarlar hep fetil-i dâg olur destâr ile came Budur abdâllar 'aşkuñda 'uryân olmaga bâ'is	(27/4)
Meger başuñ ser-i kûyında tûp olmak hevâsıdur Dem-â-dem Bâkıyâ koluñda çevgân olmaga bâ'is	(27/5)
Semâ'a girse n'ola câm-ı meyden zâhid-i hüşyâr Ki raks-ı zerreye hurşid-i 'âlem-tâb olur bâ'is	(29/2)
Sürâhî nâlesin artursa n'ola câm-ı sahbâdan Figân-ı 'andelibe çün gül-i sır-âb olur bâ'is	(29/3)
Kemend-i zülfi ey Bâkî saña çok bend geçmişdür Velî sen gamze-i hûn-rîzi cevrin gör geçenden geç	(30/5)
Bî-derd olana eylemede turmadın devâ Ol cân tabîb hastesine eylemez 'ilâc	(31/2)
Mecnûmı gör ki komadı 'aşkını Leylînüñ Nâmûs u nengi kodı vü terk itdi taht u tâc	(31/4)
Pür olup devr idicek meclis-i mestânı kadeh Çarh olur halka-i rindân meh-i tâbânı kadeh	(32/1)
Tarâvet kesb ider olsañ 'arahnâk Olur berg-i semenden tâzeter ruh	(33/4)
İhtirâz itmedüñüz aldılar elden câmu Vâkıf itmeñ sakınuñ kimseyi esrâra meded Şî'r-i Bâkıye nazîr olmaz hiç Fenn-i 'aşk içre olupdur üstâd	(40/4) (44/6)

Riyâz-ı hüsnde olmuş o la'l-i nâb lezîz Cihân içinde bilürsin olur şarâb leziz	(45/1)
Cefâ-yı yâr ile mu'tâd olincadur müşkil 'Azâb 'azb olur âhir gelür 'itâb lezîz	(45/3)
Gazellerüñde lebi vasfın eyle ey Bâkî Şekerle olsa bilürsin olur hoş-âb leziz	(45/5)
Meydân-ı 'aşk içinde ölümden kaçan kaçır Dîvâne dil ki merg ile hasmâne sarmaşur	(47/5)
Açıldı dâğlar sînemde çâk itdüm giribânım Mahabbet gül-şeninde açılan gül-nârı görsünler	(55/3)
Sen meh-i bedrûñ ziyâsın virmek olmaz 'âleme İttifâkî bir yire cem' olsalar meh-pâreler	(59/3)
Bencileyin günin geçürür âh u vâh ile Sencileyin vefâsuzı her kim sever geçer	(62/2)
Gözeden 'âlemi müjgânuñ ile gamzeñdür Dime ey şâh-ı cihân tîg u sinânum gözedür	(68/4)
Görme ey zâhid günâhum çoklugın şol 'âlemi Magfiret deryâsına gark eyleyen Gaffârı gör	(71/6)
Bir pâdişâh-ı hüsne kul olduk ki Bâkıyâ Anuñ esîr-i 'aşkı olupdur cevân u pîr	(91/5)
Geçmez tena'umundan o kim bezm-i 'âlemüñ Câm-ı fenâyı 'âkîbetü'l-emr içir geçer	(134/6)
Dil-ber beşikden öğrenür oldı salınmagı Her tıfl-ı nâ-reside hurâmân olup gezer	(138/4)
Bâr-ı girân-ı gussayı çekmez şu kimse kim Sahn-ı çemende gül gibi ritl-ı girân çeker	(154/6)
Açılsun gönlümüz sâkî kadeh şun var ise bâkî Temâşâ eyle âfâkî çü açıklık zamânıdur	(181/4)
Âhumdan öñürdi yitişür kapuña eşküm Germiyyet ile şöyle gider bâd yitişmez	(201/3)
Bu 'arsada Bâkî nice üstâda yitişdi 'Âlemde bu gün aña bir üstâd yitişmez	(201/5)
Olamaz meşreb-i rindâna muvâfık şol kim Câmveş bâde-i gül-gün ile hem-reng olmaz	(204/3)
İçeyin 'âleme rüsvây olayın n'olsa gerek 'Âşıkam 'âşık-ı bed-nâma gam-ı neng olmaz	(204/4)
Bend-i belâdan olmaduk âzâd bir nefes Zülfüñ hevâsı olalı dilde hayâlümüz	(207/2)

Şarâb Âb-ı hayât u câm-ı zerrîn âfitâb olsa Cinân içre gerekmez baña cânân olmasa meclis	(208/3)
Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese Mir'ât-ı hüsni var ise 'âlem-nümâ imiş	(218/4)
Be-her takdîr olur mâ'il güzeller 'âşık-ı zâra Tabîb olanlar elbette iderler mübtelâdan haz	(223/4)
Çün subh olınca bellü olur yüzi karası Germ olmasun o hüsn ile ey mâh inende şem'	(224/2)
Bâd-ı hazân irişmedin ir sahn-ı bâga kim Bezm-i bahâra nergis olupdur çemende şem'	(224/3)
Olmaz ey Bâkî-i bî-dil ser-i a'dâ pâ-mâl Yine sen tab' semendine süvâr olmayıcak	(233/7)
İsterse n'ola haste gönül yâre sarılmak Mecrûh olıcak lâzım olur yara sarılmak	(247/1)
Elün irişmedi ol serve diyü ey Bâkî Ta'n u teşnî' i belâsin çekerüz irişenün	(248/5)
Fitneye âgâz idelden gamze-i câdûlaruñ Geh görinür gâh görinmez hilâl ebrûlaruñ	(253/1)
Sen yüz virelden âyîne buldı bu ragbeti Hasret degüldi sûretine halk o yüzsüzün	(260/2)
Hadîs-i aşkı harf u lafz ile kılmaz edâ ammâ Ne ra'nâ söyler ol ma'nâyı çeng ü âyî söyletseñ	(264/4)
Serv-kâmetler iki yanın alurlar yoluñ Râh-ı gülzâre döner yolları İstanbûluñ	(266/1)
Hat-ı nev-hîzüm ile didî ne dirsin ruhuma Didüm ol rû da güzel hatt-ı semen-bû da güzel	(313/2)
İrişdüm bahre cûyâsâ basî-i hâkden geçdüm Bisât-ı kurba irdüm çenber-i eflâkden geçdüm	(316/1)
Olmasañ ger cihânda bir dâne Zülfüñ olmazdı cân mürgına dâm	(329/5)
Âbdâr olsa n'ola mîve-i şî'r-i Bâkî Urmadı kimse bu bâg içre dahı böyle kalem	(335/6)
Hakdan istersen na'im-i câvidânı iste kim Gördün işitdün bekâ-yı 'ömr ü devlet neydüğün	(348/7)
Câm zehr-âlûd ise gelsün kef-i dil-dârdan Bâkıyâ agyâr elinden sâgar-ı Cem gelmesün	(355/7)
Yanup yakılmag ister kimse yok yanuñca ey Bâkî Hadîs-i 'aşk-ı 'âlem-sûz-ı yâri ya ne söylersin	(361/5)
Zâ'il olmaz heves-i zülf-i siyâhım dilden	

Hâsıl olmayacağın gerçi bu sevdâ bilürin	(363/3)
Mahabbet resm ü âyinin be söfi ben mi vaz' itdüm Mu'ayyen kışşadur sevmek sevilmek mâ-tekaddemden	(367/3)
Bu bezm-i dil-güşâya mahrem olmaz Bâkıyâ her kes Di gelsün ehl-i diller gelmesün bigâneler dönsün	(391/5)
Çarha baş egme gönül hergiz dahı aç olmadan Yıgdür ölmek merd olan nâ-merde muhtâç olmadan	(394/1)
Pâdişehseñ terk-i tâc u kisvet itmekdür yoluñ Pâdişâh olmaz kişi başında bir tâc olmadan	(394/2)
Döne döne tolanur idüm kûyını anuñ Çarha girüp felek dahı tokuz tolanmadın	(397/4)
Kapuñda çok revân oldı dahı çok seyl olur yaşum Meseldür akduğı yirde dimişler yine akar su	(402/3)
Garîb ahşama karşı zâr u ser-gerdân olur gâyet Perişan olduğı oldur gönül hep zülfüne karşı	(402/4)
'İd yaklaştı salıncaga binüp salına mı Yine ol Yûsuf-ı sâni gire mi mîzâne	(410/5)
Sîneye çekmege bir serv-i dil-ârâm olsa Ser-keş olmasa iñen 'âşıkına râm olsa	(435/1)
Biz dahı kâ'ilüz insâfa dilâ bûs u kenâr Her gün olmasa hele bâri her ahşam olsa	(435/2)
N'olur bî-rahm u sengîn-dil cefâ-hû tünd ü ser-keşden Gönüller iñlese şûh olsa dil-ber şivekâr olsa	(452/4)
Olur la'l-i musaffâ dil-keş ammâ Nazîr olmaz şarâb-ı dil-güşâya	(459/4)
Hâk-i râh oldugum görüp ayagın Yirlere basmaz oldı cânâne	(471/4)
Dâ'im revâ mı gayra çika tîg u hançerüñ Bir hisse dahı 'âşık-i nâ-kâma çıkma	(474/6)
İllere lutf u kerem eyleyecek sultânım Cevr ile kahrı baña eyleme ihsân eyle	(475/3)
Gül gibi 'işret olmaz ise berg ü sâz ile Sünbül gibi geçinmek olur bir piyâz ile	(477/1)
Olmasa sûz-ı 'aşkuñ dilde eger ziyâde Hâkister olmaz idüm yanup bu ben fütâde	(478/1)
Kemend-endâz-ı dehrüñ kimse bendinden halâs olmaz Zamâne gösterür Behrâm olursañ 'âkıbet günü	(484/5)
Añarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmuñ ey Bâkî Süleymân yâd olındukça bile mezkûr olur mûrı	(484/6)

Bâkiyâ germ oldı gerçi mihr-i 'âlem-sûz-ı 'aşk Mîve-i bâg-ı ümîd-i vasl-ı cânân olmadı	(490/6)
Ne derd-i 'aşkı bilürsün ne mihnet-i hecri Hey âfet-i dil ü cân kadr-i hüsnî bil bârî	(497/3)
Gelüp kâfir saçuñ ruhsâruñ üzre Yüzüñ nûrın görüp îmâne geldi	(498/3)
Bâd gîsûların açdukça görünür rûh-ı yâr Bâg-ı cennetde açılmış gül-i sır-âb gibi	(507/5)
Gerdiş-i câm-ı meyi görsün sürâhî üstine Şem'-i bezmi devr iderken görmeyen pervâneyi	(509/2)
Şemşiri ki bu sîne-i pür-dâga salupdur Bir âb-ı revândur ki gül-istâne salındı	(510/3)
Bâkî görüp ol pîreheni yâre sarılmış Sandum ki semen kadd-i sefidâre sarıldı	(535/5)
Hâk-i râh olduğun görüp cânân Katı ayaklar oldı 'uşşâkı	(540/3)
O gonca-leb yanında hös gör ey dil hâr-ı agyârı 'Asel cem' eyleyen nûş eyler ekser niş-i zenbûrı	(547/4)

Bâkî'nin gazelleri içerisinde, Türkçe sözcükler arasındaki iştikâk/kökteş yineleme örneklerine en fazla "ol-" fiilinin ol-a, ol-an, ol-ur, ol-dı, ol-sa, ol-masa, ol-maz, ol-maga, ol-dugin, ol-madı, ol-undukça, ol-lursan, ol-dugum, ol-dugi, ol-madan, ol-mayacağı, ol-mazdı, ol-masañ, ol-ıcağ, ol-mayıcak, ol-masun, ol-mca, ol-anlar, ol-alı, ol-maduk, ol-ayın, ol-amaz, ol-up, ol-urdum, ol-urken, ol-aydı, ol-salar, vb. şekillerinde çeşitli eklerle yapılmış türevlerinin bir arada kullanılmasında rastlanmaktadır.

Türkçe Olmayan Kelimeler Arasındaki Örnekler

Türkçe olmayan kelimeler arasındaki örnekler, Arapça veya Farsça kelimelerin farklı çekimlenmiş türevlerinin bir arada kullanıldığı beyitlerden oluşmaktadır.

Haşr ide mi bir yirde senüñle beni devrân Hasret kala mı yogsa dem-i maşere cânâ	(1/3)
Derûnuñ pür- ma'arif hem-nişînüñ merd-i ' arif kıl Açılma ey yüzi gül şahs-ı nâ-dâna kitâbâsâ	(2/3)
Nâfe kıldı zülf-i müşgînüñ görüp serber-zemîn Ayaguñ topragına miskînlik itdi müşg-i nâb	(20/2)
Derd-i ' aşkuñ ' aşık-ı miskîni âhir öldürür Mestlik pâyâne yitse irişür elbette h ^v âb	(20/5)
Tâ'ib itdi nice zamân Tevvâb Yürümüz oldı mescid ü mihrâb	(21/1)
Cümle bîmâra ey tabîb anı vir Hiç şerbet nemî-ressed be- şarâb	(21/4)
'Âşık-ı didâr-ı pâküñdür meger kim cûylar Cüst ü cû eyler seni ey serv-i bâlâ semt semt	(23/2)

Baġa 'arz itmesün mihr-i seher ruh Degül haddün gibi ferhunde ferruh	(33/1)
Nâ-dân elinden alma eger irse destüñe Şeh-bâz-ı âşiyâne-i devlet yeden bi-yed	(43/2)
Ne deñlü şerbet ile yaraşursa her ni'met Şarâb -ı telh ile olur begüm kebâb lezîz	(45/4)
Ol kâmet üzre zülf-i semen -bûya beñzedi Şol yâsemen ki serv-i hırâmâne sarmaşur	(47/7)
Bâkıyâ meyi eylemez ârâyış-i dünyâya dil Rûy-ı zerd ü gevher-i eşküm zer ü ziver yiter	(49/5)
' Âşık ı bî-sabr u ârâm eyleyüp seyyâh ider Memleket seyr itdürür ' aşkuñ vilâyet gösterür	(51/5)
Nihâl-i kâmetün hakkâ 'aceb nahl-i dil-ârâdur Egerçi kaddün a'lâ kâkülün a'lâdan a'lâdur	(52/1)
Dil mûy-ı yârî memleket -i Çine beñzedür İller sevâd-ı mülk -i Hutun dir hatâ budur	(57/4)
Hançer-i cânân ecel câmina turmaz su katar Yolına cân virmek anuñ şol kadar lezzetlüdür	(60/4)
Gerçi kim ol gamzeler nâzûk geçerler nâzda Likin anlardan hilâl ebrûlaruñ dikkatlüdür	(60/6)
Nîzesi cânuma vü nîzesine cân ditrer Yâr kim togru ola üstine yârân ditrer	(70/1)
Sînesin itse kaçan kân-ı ma'ârif 'ârif Kılsa her harfe nazar bir nice ma'nî görünür	(74/2)
Devrinde kimse görmedi emn ü selâmeti Uydı zamâne tavrına ol bî- emânı gör	(77/7)
' Aşkuñ gamıyla sırrını eşk-i revânumuñ Cûyâ-yı yâr u ' aşık -ı dîdâr olan bilür	(83/2)
Sohbetün mübtelâya sıhhat olur Bir selâmuñ alan selâmet olur	(93/1)
Cânâne cefâ kılsa n'ola câna safâdur Agyâr elemin çekdügümüz ya ne belâdur	(106/1)
'Ârız-ı gül-gûnuñ üzre hâl-i fettânuñ senüñ Fitneden hâlî degül her lahza âl üstindedür	(124/2)
' Âşık ki süz-ı ' aşk ile 'uryân olup gezer Abdâldur ki 'âlemi hayrân olup gezer	(138/1)
Sultâna kayd-ı saltanat -ı dehr pây-bend Dervîş kendü başına sultân olup gezer	(138/5)

Bâkî nihâl-i ma'rifetün mîve-i teri ' Ârif katında bir gazel-i âbdârdur	(152/7)
Âsmân kim libâsı ezrakdur Delk-pûşân-ı zerka mülhakdur	(162/1)
Görse seyrinde seni bir gice nâ-geh Bâkî Hep mu'abbirler anı vuslata ta'bîr ideler	(177/5)
Halka-i zikre girüp ' âşıklar itdiler semâ' Ehl-i diller ' aşk odına yana yana girdiler	(182/5)
Baş egmezüz edâniye dünyâ-yı dûn için Allâhadur tevekkülümüz i'timâdumuz	(192/2)
Sîne-i 'âşıkda sırr-ı la'l-i cânân gizlemiş Kân-ı ebdân içre ol kim cevher-i cân gizlemiş	(214/1)
Dilde şol ' âşık ki sırr-ı ' aşkuñ itmişdür nihân Gûşe-i virânedede genc-i firâvân gizlemiş	(214/2)
Zülfüñ esîri Bâkî-i bî-çâre dûstum Bir mübtelâ -yı bend-i kemend-i belâ imiş	(218/5)
' Aşkdur bu geçürür 'âşıkı başdan candan ' Âşıkun yoluña cân virdüğünü sanma güzâf	(231/4)
Yine bir kaşı hilâlüñ sitemi çarh gibi Kaddümi kıldı kemer tâkatümi eyledi tâk	(232/2)
Nâr-ı mihnet nerm ider ' âşık mülâyim-tab' olur Âhen-i pûlâd ise altun ider iksîr-i' aşk	(236/2)
Bâkıyâ hânkah-ı 'âlem-i hayretde hemân Her gelen kimse bu esrâr ile hayrân ancak	(238/5)
Piyâle devrini devrândan öğrenür Bâkî Felekde gerdiş iden câm-ı zer-nigârı görüñ	(257/5)
Kanı bir câm-ı musaffâ gibi sâfi -meşreb Safha-i sînesi mir'ât-ı mücellâdan yig	(261/2)
Gönder efendi sîneme tîr-i belâlaruñ Olsun siper belâlaruña mübtelâlaruñ	(262/1)
Sâgar-ı la'l-i leb-i cân-bahş-ı dil-ber devridür Döndi ey câm-ı mey-i gül-reng devrânuñ senüñ	(268/4)
İltifat itme bu alçaklara sen ey Bâkî Himmetüñ mürg-i hümâyûnı hümâdan yüksek	(274/5)
Dest-gîrüñ yine şâhenşeh-i devrân yaraşur Sâki-i devr -i felek câm sunarsa el çek	(274/6)
Ehl-i diller geçinür hâk-i mezelletde zelîl Gün gibi evc-i felekde yiri her bir dünüñ	(283/3)
Kevn ü mekânı şevk-i ruhuñ şöyle tutdı kim	

Hürşîdi kimse zerreye saymaz mehi degül (288/2)

Sînesin çâk eyledi mest-i **sabûhîler** gibi
Subh-dem mürğ-i çemenden gûş idüp âvâze gül (301/3)

Dil-i şûrideye kıl pend ü **nasihat** geh geh
Nefesün gelsün eyâ sûfi-i **nâsih** dem dem (335/5)

Ne belâlar çekile zülf-i perîşânûndan
Ne **fîten** kopsa gerek nergis-i **fettânûndan** (346/1)

Nice bir **mübtelâ**-yı 'aşka hicrânı **belâ** olsun
İlâhî kendü gibi bi-vefâya **mübtelâ** olsun (351/1)

Ruhuñ **seyr** itdür ey rûy-ı zemînuñ mâh-ı tâbânı
Biraz baksun felekden seb'a-i **seyyâre** eglensün (353/4)

Vaktine mâlik olan dervîşdür **sultân**-ı vakt
'İzz u câh-ı **saltanat** degmez cihân gavgâsına (408/5)

Sâkî-i pâk-meşreb ü pâkîze-zât ile
Sa'y it **safâya** bâde-i **sâfi**-sıfat ile (418/1)

Sûret-i zibâya meyl itsem baña ta'n eyleme
Var sü'âl it böyle dil-keş **nakş** iden **nakkâşına** (421/3)

Olur 'aşk içre hûn-ı dîde rîzân
Dil-i 'uşşâk-ı gam-perver şikeste (473/5)

Tab'-ı Bâkî ol şeh-i Hayder-şeca'ât şevkine
'Arsa-i **kevn** ü **mekânı** geşt ider Dûldül gibi (532/5)

Şevk u **zevk** ehli çekildi biz dahı yâ Hû didük
Zevki gitdi 'âlemün ehl-i **mezâkı** kalmadı (533/3)

Gam degül **Bâkî bekâ** semtine kılsa irtihâl
Nice şehirler bu fenâ mülkinde **bâkî** kalmadı (533/5)

Bâkî'nin gazelleri içerisinde, Türkçe olmayan sözcükler arasındaki iştikâk/kökteş yineleme örneklerine en fazla " 'aşk" kelimesinin müştakları olan 'uşşâk ve 'âşik ile birlikte kullanılmasında rastlanmaktadır.

Sonuç

Divan Şiirinde, dilin etkili bir şekilde kullanıldığı, daha da etkili kullanmak için çeşitli tekniklerin geliştirildiği aşikârdır. Deyişbilim de her türlü edebî ürünlerdeki dil kullanımlarını incelemektedir. Durum böyle olunca iki disiplinin karşılaşmaması imkânsızdır.

"Edebi metinleri yorumlayabilmek, öncelikle o metinlerde kullanılan dili anlamaya bağlıdır.

Divan Şiiri ve Deyişbilim gibi iki farklı disiplini ortak bir inceleme alanında buluşturan da, şiirdeki bu dil kullanımlarıdır" (Öztekin, 2002: 83).

Divan Şiiri, söyleyişte etkililiği, akıcılığı ve akılda kalıcılığı kolaylaştıran söz sanatlarının varlığı bakımından oldukça zengindir. Yukarıda deyişbilimdeki karşılığını bulmaya çalıştığımız iştikâk sanatının, aynı olguyu ifade etmeleri açısından, sözbilimsel karşılığı olarak kökteş yineleme terimi kullanılmalıdır. Böylelikle disiplinler arası uzlaşma olmasının yanında literatürde de bir birliğin sağlanması söz konusu olacaktır.

Çalışmamıza, Divan Şiirini temsilen, örneklem olarak seçtiğimiz Bâkî'nin gazellerinde de görüldüğü gibi iştikâk sanatına ya da başka bir deyişle kökteş yinelemeye örnek verebileceğimiz beyit sayısı oldukça fazladır.

Klasik şiirimizin söz sanatlarından sadece birinin deyişbilimsel karşılığını açıklamaya çalıştığımız bu makale, Divan Şiiri ve Deyişbilim gibi disiplinlerin arasındaki uzlaşmaya katkı sağlamak ve bu disiplinlerin sahip olduğu literatürde birliktelik oluşturmak için hazırlanmıştır. Buna benzer şekilde, Divan Şiirinde,

söyleyişin etkili olması için birçok edebî sanatın var olmasından hareketle bu söz oyunlarının deyişbilimsel karşılıkları üzerine, disiplinler arası uzlaşa ve literatürde birliktelik amacıyla, yeni çalışmalar ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSOYAK, İ. Hakkı - MACİT, Muhsin (2012). Edebî Sanatlar. İSEN Mustafa (Ed.), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* içinde: 275-299, Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Baskı.
- AKTAŞ, Hasan. *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- ÇOŞKUN, Menderes (2012). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2011). "Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Divan Şiiri ve Şairler Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, , s. 196-205.
- FİLİZOK, Rıza - AKDENİZ, Safiye. Belâgat Terimlerimiz, Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniye'de Kullandığı Terimler. 12 Aralık 2014'te ©<http://www.ege-edebiyat.org> adresinden alınmıştır.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2011). *Bâkî Divânı-Tenkitli Basım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan (1999). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTEKİN, Özge (2010). *Çelebizâde Âsım Divan*, Ankara: Ürün Yayınları.
- _____ (2002). "Divan Şiiri ile Deyişbilim Arasında Yapısal Bir Köprü: Fuzûlî ve Bâkî Divanlarında Yer Alan Biçimbirimsel Yinelemeler", *Türkbilig (Türkoloji Araştırmaları)*, 3: 83-105.
- _____ (2010). "Deyişbilimsel Bir Paralel Yineleme Unsuru Olarak Divan Şiirinde Redd-i Matla", *Turkish Studies (Türkçe'de Dilbilim Çalışmaları)*, Volume 5/4: 583-609.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal (2001). *Edebiyat Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2006). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- SÖNMEZ, Aykar (2008). *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÖKEL, Dursun Ali (2010). *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece Yayınları.